

10 - 16 oktyabr 2023-cü il

Türküstan

www.turkustan.az

**Aydın
Qasimli**

Filologiya üzre
felsefə doktoru

Bizim yazar

Türk klassik musiqisine damgasını vurmuş «ibn Qeybi» adı ile tanınan Xacə Hafız Əbdülqadir Marağayı 1353-cü ildə Azərbaycanın qədim şəhərlərindən olan Marağada anadan olmuşdur. 8 yaşındadır Quranı əzber bilən, 10 yaşında ərəb dili qrammatikasını və bəyan (üslubiyət) elmində mənimşəyən Marağayı riyaziyyat və musiqi elmlərinə daha çox maraq göstərmişdir.

Cox gənc yaşılanndan xanaxda, bəstəkar və musiqişunas olaraq parlayan Əbdülqadir Marağayı Azərbaycan Cələyirlilərindən Şeyx Üveysin (1365-1347) sarayda yetişmiş, sonra Bağdadada gəlmış və Cələyirlü Hüseyin xanın (1374-1382) nədimi (məsləhətçi), daha sonra isə Hüseyin xanın yerinə keçən bəstəkar, rəssam, türkəcə, ərəbcə və farsca üç dildə şeir yazan qardaşı Əhməd xan Cələyirin dövründə (1382-1410) onun sarayında şan-şöhrətini daha da artırılmış, dövrün böyük bəstəkarlarından sayılan Raziyyəddin Rizvanşahın rəhbərliyi altında olan saray musiqi müsabiqəsinə qatılıraq yüz min dinar mükafat qazanmış, sarayın baş xanəndəsi olmuş, bəstəkar və musiqi alimi kimi şöhrəti bütün yaxın Şərqə yاخالىmisdir. Sonra Sultan tildinin Bəyazidin (1389-1402) dəvəti ilə bir müddət Bursada Osmanlı sarayında yaşamışdır.

İlk musiqi əseri olan «Otuz növbə» (otuz mahni) adlı əserini Cələyirlü Sultan Hüseyin Mirzənin sifarişi ilə yanan Marağayı bu mahnilannın hər birini Ramazan ayının bir gününə həsr etmiş və müəllifin özünün «Məqasidül-Əlhan» (Nəgmələrin məqsədləri) adlı əsərində də qeyd etdiyi kimi Ramazan ayı bitdikdən sonra bunu

olduqdan sonra Xacə Kəmaləddin Əbdülqadir Marağayı özünün xüsusi nədimi (məsləhətçi) təyin etmiş, Marağayı Əmir Teymurun Təbrizi və Bağdadı Fəthine qədər Təbrizdə və Bağdadda Sultan Əhmədin yanında olmuş və "Dövrşah-hi" adlı 30 neqarelli mahmsini Sultan Əhməd şahə həsr etmişdi.

1393-cü ildə Bağdadı birinci dəfə fəth edən Əmir Teymur digər sənətkarlarla yanaşı Əbdülqadir Marağayı də Səmərqəndə aparılmış, burada Marağayı Türküstən türklərinin musiqi üslubları və ənənələrini mənimsayıb tədqiq etmiş, Əmir Teymur sarayında baş xənandə və Əmir Teymurun nədimi (məsləhətçi) olmuşdur. Əmir Teymur Marağayı böyük hörmət bəslədiyindən onu bəzi hərbi sefərlərində özü ilə bərabər aparmışdı.

Teymur Əbdülqadir Marağayı ona qarşı nankorluqda ittilam edərək haqqında edam hökmü vermiş, lakin Marağayı başmı, saçlanıb, saqqalını qırxdırıb Əmir Teymurun hüzuruna getmiş, Quranın bir surasını avazla oxumağa başlamış, bundan təsirlənən Əmir Teymur Marağayı bağışlamış və onu yenidən Səmərqənd sarayına göndərmişdi.

1405-ci ildə Əmir Teymurun vəfatından sonra Marağayı önce Əmir Teymurun nəvəsi Sultan Xəlil Mirzənin (1405-1405), sonra isə Əmir Teymurun dördüncü oğlu Sultan Şahruxon (1409-1447) sarayında yaşamış, 1421-ci ildə isə Sultan Şahruxdan icazə alaraq Bursaya gəlmiş və Sultan Şahruxa itihaf etdiyi məşhur «Məqasidül-Əlhan» (Nəgmələrin məqsədləri) adlı musiqi əsərinin bir nüsxəsini

nüsxəsi isə Oksfordda saxlanılır.

Şərqi musiqi tədqiqatçıları gəstirirlər ki, Əbdülqadir Marağayı 1406-ci ildə yazdığı Cameül-Əlhan (Nəgmələrin Külliyyəti) əsərini öz oğlu Nurəddin Əbdüləhmana itihaf etmişdir.

Müəllifin öz əlyazması ilə yazılan bu əsərin bir nüsxəsi İstanbul Nurosmaniyyə kitabxanasında, digər bir nüsxəsi isə Oksford universitetində saxlanılır.

Əbdülqadir Marağayının əsərləri içərisində ən dəyərli «Not məcmuası» olan və yuzlər türk musiqi əsərinin abcdə notunu özündə ehtiva edən Kənzül Əlhan (Nəgmələrin xəzinəsi) əsəridir. Çox təəssüflər olsun ki, bu əsərin in迪ya qədər heç bir nüsxəsi əldə edilməmişdir. Əsər haqqında ilk məlumatı Marağayının özü «Nəgmələrin məqsədləri» adlı əsərində

Dahi Azərbaycan-Türk müsiqiçisi, bəstəkarı Əbdülqədir Marağayı

Süleyman tek əldə edən, incəsənetdə fəleyin səkkizinci qatma yüksələn, böyük hünər sahiblərini öz musiqi ritmləri ilə ram edən, hünər ustadlarının fəxi və başçısı, Quran hafızlarının sultani, bütün elmlərə əsirin ən biliklisi, dövrün filosu olmuşdu.

Əbdülqadir Marağayı haqqında düşündürkərini ümumiləşdirən Cələyirlü sultan Əhməd yazır: «Xacə Kəmaləddin Əbdülqadir Quranı son nöqtəsinədək əzber bilir. Sözləri səs qaydalanna uyğun olaraq elə oxuyur ki, sanki aya onun haqqındadır. Onun Quran oxuması bu sözün məzmunu ilə uyğundur. Quran öz səsinizlə bezəyin, çünkü gözəl səs Quranın gözəlliyyini daha da artırmır. 0 xətt növləri olan mühəqq, reyhani, süls, nəsx, rüqə xətlərini yüksək səviyyədə bilir və yazır. Beş hissədən ibarət musiqi elminin birincisi, yeni Musiqi ahənglerinin qaydalı hissəsində elə dərin biliyə sahibdir ki, onun nəğmələrində ağır səsler yüngül səslenir və həcəz bəhri xəfifə çevrilir. Onun mahnilannın tərkibində dörd dövr-emal (səslerin uyğunlaşdırılması), külliüz-zürüb (ritmlərin ümumi uyğunluğu), külliün-niğəm (nəgmələrin ümumi uyğunluğu), zərbeyin(i)-ki zərb və ya iki ritm) vardır. Mahni qoşmaqla bundan hamısı birlikdə nəzərdə tutulmalıdır. O, müğamat haqqında keçmişdə yazılmış bütün kitabları və risalələri öyrənib, özü əsərlər yazmış və müğamat haqqında tədqiqata başlamışdır. O, həmçinin bütün simli

Əbdülqadir Marağayı Səmərqənddə olarken 1397-ci ildə Səmərqəndin Nəqşicahan bağında şahzadə Məhəmməd Sultan adına "Mateyn", Xocənd şəhərində isə Xelil Sultan İbn Əmirşah adına "Nəvaiy qumru" adlı mahnilər yazmışdır.

Osmanlı sultani II Murada təqdim etmişdi. Özü də musiqiçi olan genç sultan II Muraddan da böyük iltifat görən Marağayı buradaki hakimiyyət qovğalan üzündən yenidən Herata, Sultan Şahruxon yaxına qayıtmış və ömrünün sonundə Sultan Şahruxon yaxın dostu və inamlı adamlarından olmuşdu.

Əbdülqadir Marağayının 1418-ci ildə yazdığı və Sultan Şahruxa həsr etdiyi Məqasidül Əlhan (Nəgmələrin məqsədləri) əsərinin qədim bir nüsxəsi İmam Rza kitabxanasında, başqa bir nüsxəsi isə Hacı Hüseyin ağa Məlik kitabxanasında saxlanılır. (Bax: Məmmədəli Təribət, Danışməndani Azərbaycan, Bakı 1987. Səh.92).

Tədqiqatçılardan Yılmaz Öztuna gəstirir ki, əslində Nəgmələrin məqsədləri adlı əsəri Marağayı 1418-ci ildə Şahrux Mirzənin oğlu böyük sənətkar və alim olan Bay-sunqur Mirzənin adına yazılmış, sonra bir az dəyişdirərək üç il sonra yenice taxta çıxmış Osmanlı sultani II Muradı təbrik etmək üçün ona sunulmuş və Sultandan bəxş almışdır. Əsərin bir nüsxəsi Hollandiyanın Leyden Universitetinin kitabxanasında, digər bir

Üç türk xanədanlannın - Cələyirlilərin, Osmanlılann və Teymurlulann sarayında yaşayan və bu xanədanlann hökmədarları tərəfindən himaya edilən, onlardan etibar görən Əbdülqadir Marağayı bir xanəndə, sazəndə, bəstəkar və musiqi alimi kimi əbədi bir ad qazanmış, dövründə şair, rəsam və xəttat kimi tanmışdır. Bir sira musiqi alətlərini icad və İslah edən, ərəb, fars, və türk dillərini mükəmməl bilən Marağayı türkçə şeirlər də yazmışdır. 1410-cu ildə dostu və həmdəmi Cələyirlü Sultan Əhmədin öldürüləməsinə kədərlənən və ona şeir həsr edən Marağayı bu şeiri Şahrux Mirzəyə təqdim etmişdi...

müqabilində Sultan Hüseyin Mirzədən yüz min dinar mükafat almışdı. (İqtibas Məmmədəli Təribət, «Danışməndani Azərbaycan» əsərindən götürülmüşdür. Bax: Göstərilən əsər, Bakı 1987, səh. 89).

Əbdülqadir Marağayı «Üsüz zərbür-rebi» (Yaz nəgmələrinin əsaslan) adlı mahmsim da bahann başlaması münasibətlə Cələyirlü Sultan Hüseyina həsr etmişdir.

çalğı alətlərinə və xüsusiələrə xüsusi dəyişiklik və yenilik getirmiş, eləcə də bir sira yeni saz alətləri ixtira etmişdir. Məsələn, onun ixtira etdiyi «Çini kasalı saz»dan alımların və sənətkarların xəbəri yoxdur (İqtibas Məmmədəli Təribət, «Danışməndani Azərbaycan» adlı əsərindən götürülmüşdür. Səh. 90-91).

1382-ci ildə Cələyirlü Şeyx Üveysin oğlu Sultan Əhməd şah

1399-cu ildə Təbriz şəhərində Əmir Teymurun üçüncü oğlu Azərbaycan fatehi Miranşah Mirzənin sarayında olan Marağayı Təbrizdən qaçaraq yenidən Bağdadı geri qaytaran Sultan Əhməd Cələyirlü sarayında yaşamağa başlamışdı. Əmir Teymurun 1401-ci ildə Bağdadı ikinci dəfə fəth etməsi ilə Sultan Əhməd Misirə qazmış, Xacə Əbdülqadir isə öz ailəsi ilə birləkde Kərbələyə gəlmüşdi. Əmir

vermiş və göstərmmişdir ki, Kənzül Əlhan əsəri 30 fəsilən ibarət olub bir neçə yüz müxtəlif bəstələrin notunu özündə ehtiva edir. Bu gün bu dahi bəstəkar və musiqişünasın elmə bəlli notları bulunan yalnız 30 mahnisi məlumdur. Əbdülqadir Marağayının musiqi nəzəriyyəsi sistemi qərb musiqişünaslan tərəfindən bir neçə dəfə araşdırılmışdır.

Əbdülqadir Marağayının nəslini onun musiqişünaslıq ənənəsini davam etdirmişdir. Belə ki, Marağayının kiçik oğlu Əbdüləziz Çələbi Osmanlı sultani II Muradın oğlu Fateh Sultan Məhmedə (1451-1481) bir musiqi nəzəriyyəsi kitabı yazaraq təqdim etmiş, nəvəsi Əbdüləziz Çələbinin oğlu Məmməd Çələbi də Mehmet Fatehin oğlu, bəstəkar və sultan olan II Bəyazid (1481-1512) adına başqa bir musiqi kitabı yazmışdır. Beləliklə, sonradan yetişən bütün böyük Osmanlı bəstəkarlarının məslək silsiləsi Əbdülqadir Marağayı ilə bağlıdır.

Üç türk xanədanlannın - Cələyirlilərin, Osmanlılann və Teymurlulann sarayında yaşayan və bu xanədanlann hökmədarları tərəfindən himaya edilən, onlardan etibar görən Əbdülqadir Marağayı bir xanəndə, sazəndə, bəstəkar və musiqi alımı kimi əbədi bir ad qazanmış, dövründə şair, rəsam və xəttat kimi tanmışdır. Bir sira musiqi alətlərini icad və İslah edən, ərəb, fars, və türk dillərini mükəmməl bilən Marağayı türkçə şeirlər də yazmışdır. 1410-cu ildə dostu və həmdəmi Cələyirlü Sultan Əhmədin öldürüləməsinə kədərlənən və ona şeiri həsr edən Marağayı bu şeiri Şahrux Mirzəyə təqdim etmişdi.

Ən böyük ustاد, Xacə və ibn Qeybi kimi anılan Marağayı önce əvəzsiz səslə bir xanəndə kimi şöhrət qazanmış, özündən əwəlki və dövründəki müəlliflərin bu sahədəki əsərlərini və bu əlmlərin inçəliklərinə tamamilə öyrəndikdən sonra bir çox əsərləri tərcümə etmiş, daha sonra dahi bir bəstəkar kimi parlamış, sonra musiqişünas alım kimi əsərlər yazmışdır.

Omrünün son 13 ilini Heratda Sultan Şahruxon sarayında heç bir musiqiçiyə nəsib olmayan bir şəraf, rifah və zənginlik içərisində yaşıyan Əbdülqadir Marağayı 1434-cü ildə 81 yaşında Heratda vəba xəstəliyindən vəfat etmiş və orada dəfn olunmuşdur.

Ruhu şad olsun!

Oxu, oxut, abune ol!